

A KULTÚRA FOGALMÁNAK VÁLTOZÁSAI A 80-AS ÉVEKTŐL¹

Absztrakt

A Népművelési/Művelődéskutató Intézet 1972–1992 között meghatározó kutatóhely volt, ahol a kvantitatív, kvalitatív vizsgálatok, pilot study-k sora bizonyította, a hazai kultúra-, művészet- és művelődésszociológia a nemzetközi eredményeket jól ismerte és alkalmazta, illetve új összefüggéseket tárt fel. Az összefoglalás célja a tematikusan és módszertanában is sokszínű tevékenység kritikai bemutatása. A fontosabb témák bemutatásán túl egy recepciós vizsgálat kutatási tervét és a lényeges publikációkat is összegyűjtöttük tájékoztatásul.

Abstract

The Népművelési/Művelődéskutató Intézet (Institute for Culture) was a significant research institute between 1972 and 1992, where quantitative and qualitative researches as well as a whole line of pilot studies demonstrated that Hungarian sociology of culture and arts kept up to date with the international developments of the discipline. Also, Hungarian sociologists of culture and arts applied such new methods in their research and unearthed new results. The goal of this synthesis is to provide a critical introduction to this activity that was colourful both in its topics and in its methodology. Beyond the presentation of the important subjects, for informational purposes, we also included a research plan of an audience and reception research project as well as a bibliography of the essential publications of the field.

I. Előzmények

A hazai kultúra-fogalom változásairól a szociológiák eltérő strukturális és történeti szempontok alapján végeztek/végeznek kutatásokat, de abban valamennyien megegyeznek, hogy az 1980-as évek egyik markáns megközelítése Vitányi Iván és munkatársai nevéhez fűződik. A gondolat megismeréséhez érdemes áttekinteni azokat a filozófia- és szociológiatörténeti írásokat, amelyekből végül kibontható ennek a dinamikus változó kultúra-fogalomnak a lényege. Ezek a gondolatok alapvetően meghatározták és folyamatosan alakították

a hazai demokratikus értelmiség magatartását, szemléletének módosulását, messze túlmutatnak Vitányi oeuvre-jén és a Művelődéskutató Intézetből induló kutatásokon.² A lehangsúlyosabban a kultúra elméletét és intézményesültségét vizsgálták, de épp Vitányi struktúráteremtő gondolkodásának köszönhetően megindultak a világkép és a közösség kutatások is.

A források alapvetően ismertek, amikből Vitányi elmélete formálódik, szintetizálódik, mégis, az a komplexitás, amellyel megfogalmazódik a kultúra mibenléte, új lehetőséget teremt a szakszociológiák és az ismeretelmélet számára.

1.1 A kultúra mint viszonyrendszer

Vitányi Iván sokoldalú műveltségéből adódóan³ Arisztotelész, Hegel, Max Weber, Sorokin, Mátrai, Wundt, Freud, Jung, Ammon, Erikson, Kohut, Peterson, Pataki, Pléh stb. kultúra és magatartás, kultúra és identitás-felfogásából, a kreativitás és generativitás elméletéből építkeznek, de új kontextusba helyezve, új összefüggéseket tár föl. Ahogy a kultúra fogalmára több száz definíció közül választhatunk,⁴ attól függően, hová helyezzük a hangsúlyt, hasonlóképpen a kreativitásra is számos felfogás használatos, mégis a hazai kutatók közül az elsők között Vitányi dolgozta ki a kultúra széles értelmű, dinamikus megközelítését, megismerhetőségét az absztrakt gondolkodástól, alkotó tevékenységtől a mindennapi kultúráig, aktivitásig, végső soron az önmegvalósításig.

Vitányi Iván felfogása, értékszemlélete már a 70-es években struktúra-teremtő, melyben a kultú-

2 Ld. a végjegyzetben, a Művelődéskutató Intézetben megjelent művek válogatott bibliográfiáját.

3 Ld. a végjegyzetben Vitányi Iván műveinek válogatott bibliográfiáját.

4 Kroeber, Alfred Louis – Kluckhohn, Clyde 1952 *Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions*. Cambridge, Papers of Peabody Museum of American Archeology and Ethnology. Harvard University. VOL. XLVII-ND. 1. On-line: https://archive.org/stream/papersofpeabodymvol47no1peab/papersofpeabodymvol47no1peab_djvu.txt – itt 165 kultúra-fogalmat sorolnak föl, később ez a szám 200 fölé emelkedik. Ld. Bujdosó Dezső 1988 *Társadalmi lét és kultúra*. Budapest, Kossuth Kiadó.

1 Készült az OTKA K115644 kutatás keretében.

rát az életmóddal és a kreativitással, a minőséggel kapcsolja egybe. Nézeteivel meghaladja kortársa, Geertz definícióját, akinek a kultúra meg olyan „történetileg közvetített jelentések, öröklött koncepciók, szimbolikus formába öntött rendszere, amelynek segítségével az emberek közvetítik, fenntartják és bővítik ismereteiket, árnyalják az élet dolgairól alkotott véleményüket” (Geertz 1973:89). Vitányinál sokkal korábban megjelenik az ismeretek, az információk áramlásának, a szimbólumok jelentőségnek felismerése, az újraalkotás (generativitás), és a konstruktív fejlesztés (ma innovációnak neveznénk) eszméjének támogatása. Vitányi közel 20 évvel korábban alkalmazta azt a – kultúrafilozófiai megalapozottságú – komplex nézőpontot, melyet a 90-es években Inglehart így definiál: „...a kultúra... a különféle viselkedésminták, értékek és tudás szervezett rendszere, amelyet a társadalom széles körben elfogad és generációról generációra átörökít... és ... a társadalmi intézmények szubjektív aspektusa: az egyén által internalizált hitek, értékek, tudás és képességek rendszere, amely ellensúlyozza a külső realitás szabta kényszerfelteteleket” (Inglehart 1997:15, lásd még Gyökér 2017).

Érdekes a 60-70-80-as évek hazai kultúrakutatása kapcsán azt is megjegyezni, hogy ezekben gyakran a kultúrpolitikai direktívák ellenében egyszerre lehetett a hagyományos kulturális értékekkel, szokásokkal foglalkozni. A társadalomtudományokban, különösen a filozófiában megerősödött az axiológia iránti érdeklődés, mely ösztönözte az értékek és értékorientációk vizsgálatát, a fogalmak újraértelmezését. Voltak ugyan survey-típusú értékutatások, de többnyire egymástól függetlenül szerveződtek, és nem reflektáltak egymásra. A 70-es évek második felétől azonban a határterületek kutatása felerősödött, s ezzel párhuzamosan az elméleti viták már nem tisztázó jellegűek voltak, hanem integrálni próbálták a különféle szaktudományok eredményeit. Ebben a megváltozott helyzetben már az értékek és értékrendek egyetemesebb szempontjai kerülnek a kutatások fókuszába. (Ld. Almási Miklós, Hankiss Elemér, Huszár Tibor, Kapitány Ágnes és Gábor, Somogyi Zoltán, Vitányi Iván stb. munkáit.) A kor egyik evaluációs jelentése szerint⁵

5 „A társadalmi struktúra, az életmód és a tudat alakulása Magyarországon” (1985) OTTKT főirány. A kutatási beszámoló összeállítását készítette Csepeli György, Somlai Péter. On-line: http://www.fszek.hu/szociologia/csepeli/csepeli_gyorgy_somlai_peter_a_tarsadalmi_struktura.pdf

„... az emberi nem állandó önalakítása az a fogalmi keret, melyen belül értelmezni kell az értékek viszonylagos önállóságát... melyben keverednek az objektív és a szubjektív, tényszerű és normatív tartalmak. Ezek a keveredések okozzák az értékek jól ismert 'kettős természetét'. De az érdekekben, szükségletekben, a magatartások mozgóerőiben és az attitűdökben kifejeződő pluralizmus is az értékek társadalmi természetéből fakad... Az értékekben 'az ember valóságos gazdagsága' testesül meg, de ez mindig vita, összeütközés, harc eredménye” (Csepeli – Somlai 1985:5). A kutatásokban – Vitányinál hangsúlyozottan – érvényesülnek azok az axiológiai törekvések, hogy a társadalmi és a kulturális „Sein” és „Sollen” többféle struktúrát alkothat, melyek esetenként ki is zárhatják egymást. A konfliktusok felszínre kerülnek a társadalmi mobilitás, az életmód- és érték-, valamint családkutatásokban éppúgy, mint a kultúra, a művészetek hatásvizsgálatában.

Megszaporodtak az irodalmi és a zenei-, illetve táncutatások, szerveződések (pl. táncház-mozgalom) és egyre szakszerűbbeké váltak. Az értékviták eredményeként viszont mélyült a szakadék az ún. magas vagy elit kultúra és a tömegkultúra, különösen a szórakoztató kultúra és intézményei között. Ehhez társultak azok a folklórvizsgálatok, összehasonlító elemzések, melyek középpontjába később az identitás került. Tovább differenciálta a helyzetet az értelmiség szerepének felerősödése és az ifjúság helykeresése mind a kulturális termékek, formák, mind az önkifejezés terén. Sem a rock és popkultúrát, sem '68 eszméit nem lehetett hosszú távon ellenséges ideológiának minősíteni.⁶ A szubkultúrák berobbantak a hazai fogyasztók életébe, a 70-es évektől markánsan megjelentek a különböző rajongó/fogyasztó táborok, intézményeik helyet kiveteltek maguknak.⁷

Az Aczél György kultúrpolitikai elvárásaihoz kötődő 3T elvét és gyakorlatát egyre inkább formálisnak lehetett tekinteni, s bár a kultúrpolitikusok nem fújtak visszakozót, de a rendszer folyamatos fellazulásával egyre inkább teret nyertek az új szellemiségű csoportosulások, a kifejezőmód sokszínűsége, az el- és befogadás egyénre szabottsága: más szóval, megindult a kultúra valódi demokratizálódása.

6 Vitányi Iván 1969 *Beat*. Budapest, Zeneműkiadó.

7 Józsa Péter 1979 *Kulturális blokkok*. Budapest, Népművelési Intézet, 455 oldal.

Ebbe a keretbe illeszkedtek be az országos és az egyes kutatóhelyek munkatársainak elméleti és empirikus vizsgálatai. Vitányi filozófiai érdeklődése és műveltsége fogékonnyá tette a korszak bontakozó szociálpszichológiai kutatásai iránt, amely egyenesen vezetett a percepció-recepció vizsgálatokig, ahol elméletét kiteljesítette. Törekvése egybeesett a hazai és nemzetközi kutatók kíváncsiságával, gondolkodásmódjával, szintézisreemtése különösen a külföldi tudósok körében feltűnést és jelentős figyelmet vívott ki magának. Ezzel (is) magyarázható, hogy a 80-as években meghatározó személyisége lett a hazai kultúra- és művészetszociológiai vizsgálatoknak.

A művészetszociológia és -szociológia alapkérdései ebben az egyre dinamikusabb környezetben így fogalmazódtak meg: miben rejlik a tehetség, mi az esztétikai élmény, a percepció és az újítás, miként reflektál a művekre és alkotóikra a közönség.

A válaszadás bonyolult és összetett feladat, melyre csak a kultúra meghatározását követően tehetünk kísérletet – vallja Vitányi. Részben ezzel magyarázható, hogy a filozófia irányából érkező és aktív tánc- és zenei ismeretekkel rendelkező tudós először ismeretelméleti, társadalomfilozófiai kérdésekkel foglalkozott, majd érdeklődése a művészetszociológia felé fordult, hiszen maga is tágan értelmezte a kultúrát, annak befogadását, megértését, újraalkotását. Mai kifejezéssel élve, holisztikus szemlélettel közelített vizsgálati tárgyához.

1.2 A kultúra értelmezése

Gyakran idézzük Vitányi két – látszólag egyszerű – megfogalmazását:

- a kultúra az ember és a valóság viszonya, illetve
- minden, ami körülvesz bennünket, az, ahogyan reagálunk a körülöttünk lévő egyénekre, ingerekre: kultúra és kulturális magatartás eredménye.

Hasonlóképpen a kultúra dimenzióinak Vitányi alkotta elnevezését is alkalmazzuk évtizedek óta:

- tradicionális (népi, paraszti kultúra, folklór, népművészet, mely nem differenciált, egyszerű szerkezetű, benne az egyén és közössége egységet alkot)
- autonóm kultúra (magas kultúra, művészet, tudomány, ahol elválik az egyén a közösségtől, bonyolult kapcsolódások jönnek létre,

differenciált szerkezetek és értelmi, érzelmi dimenziók)

- heteronóm kultúra (azaz, a mindennapi élet kultúrája, a szórakoztató, az alkalmazott kultúra)
- új népi generatív kultúra, amely összekapcsolhatja az előző hármát, de szét is választhatja.

Egy későbbi meghatározása szerint a szinteket így nevezte el Vitányi: magas kultúra, tradicionális, „udvari”, közkultúra (közművelődés), mindennapi kultúra, hagyományos szórakoztató kultúra, modern szórakoztató kultúra, „mocsár” kultúra.

A kultúra és a művészeti befogadás vizsgálata Vitányinál összekapcsolódott még akkor is, ha a témákat önálló kötetekben fejtette ki.⁸ Már az 1970-es évek közepétől egységben szemlélte a társadalom, a kultúra és az életmód egyénre gyakorolt hatását oly módon, hogy összefüggésében írta le a társadalmat és a kultúrát, amely nem más, mint az egyén – közösség – mű együttese.

„Ha a *társadalmat* vizsgáljuk, akkor ebből a viszonyrendszerből az ember és ember, egyén és közösség viszonyát emeljük ki, amelyet az értékkel bíró objektiváció közvetít, a társadalom e viszonyok rendszere, összessége.

Ha viszont a *kultúrát* vizsgáljuk, akkor a középpontba az ember (az egyén és közösség) és az objektiváció (+érték) viszonya kerül, amely az ember és ember kapcsolatát közvetíti és meghatározza. A kultúra e viszonyok rendszere, összessége..., ha pedig az *életmódot* választjuk vizsgálatunk tárgyául, akkor a tárgyi tevékenységeket helyezzük a középpontba, amelyekkel az ember viszonyt létesít a másik emberrel... Végül, ha a *kommunikációt* vizsgáljuk, akkor az ember–objektiváció–ember viszonyban magára a viszonyra kell figyelünk...”⁹

Vitányi idézett művében – kortársait megelőzve, különösen a hazai szociálpszichológusok közül – elválaszthatatlannak tartja az etikai értékek beemelését a kultúra, és a társadalom szociológiai értelmezésébe. Ekkor jelenik meg a minéműség, mennyiség, minőség új felfogása. Az egyéni és a közösségi használati értékek összefüggését így magyarázza: „Az elsőt (minéműség – kiemelés tőlem) az jellemzi, hogy az értékformák közül még csak a használati érték bontakozott ki, a csere még csak

8 Vitányi Iván 1981 *Társadalom, kultúra, szociológia*. Budapest, Kossuth Kiadó; és Vitányi Iván – Sági Mária 2003 *Kreativitás és zene*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

9 Vitányi 1981, im. 104-105.

elszigetelt jelenségként („magánvaló formájában”) tűnik fel a társadalom „pórusaiban”. A második korszakban (mennyiségi – kiemelés tölem) létrejön és önállóvá („magáértvalóvá”) válik a csereérték, s kettős viszonyra lép a használati értékkel... A harmadik korszak végül ismét új értékformát vezet be, a *minőségi* értéket, amely – a tagadás tagadásaképpen – ismét a közösséget helyezi előtérbe.¹⁰

Ezt a fejlődési lehetőséget Vitányi bizonyítottan látta a kognitív világban éppúgy, mint a történelmi fejlődés során, kiegészítve azzal az észrevétellel, hogy az erkölcsi tudat esetében bekövetkezik a tényleges paradigmaváltás: az erkölcsi tudat interiorizálódik, azaz az egyes embereken belülről kerül.

Hasonlóképpen elemezte és értelmezte Vitányi a kreativitást, ahol az ősforrást a 20. század elején, Ribot¹¹ munkájában véli felfedezni, és megerősíti, ő maga is gondolkodásmódként fogja fel a kreativitást, ezért annak szintjei és típusai vannak, amelyek jól elkülöníthetők. Rendezőelve azonban eltér a kortársak megközelítéseitől. Vitányi a kreativitás tipológiáját is a *minéműség* (quadditas), a *mennyiség* (quantitas) és a *minőség* (qualitas) fogalmával írja le, utalva arra, hogy egyben a hegeli fogalom dekonstrukciójáról van szó, azaz a minőség közhasznú fogalmának differenciálásáról. Ezután a három osztályt további négy csoportra bontja. Az elsőbe a kreativitás univerzális minéműségét sorol-

ja, melyben a generativitásnak döntő szerepe van. A másodikban a kreativitás mennyiségi jellegű tulajdonságait nevezi meg, amely további alosztályokat rejt. Magába foglalja a paradigmákat, az elemeket a megszokottaktól az újakig, és az elemek algoritmusát az automatizmustól a tudatosságig. A harmadik csoport a kreativitás minősége, amely tulajdonképpen a gondolkodást, az alkotást és annak stílusát, módszerét jelenti és lehet egy- vagy többdimenziós.¹² A kultúra és a művészet hatását közös térben, a társadalomban fejt ki, ezért a kutatónak nincs más dolga, mint megfigyelni, miként reflektál a befogadó a mindennapi és a magas kultúrára, és olyan projektív tesztekkel kísérletezni, amelyek előhívják a résztvevők rejtett képességeit, generatív készségeit. Ebből az elméletből merített Vitányi a zenei, a képzőművészeti és a szabadidő-életmód kutatásai során, és ezt használták a Népművelési/Művelődéskutató Intézetben azok a fiatalok, akik kultúra- és művészeti kutatással foglalkoztak.

Vitányi a kreativitás differenciált rendszerét figyelembe véve modellezte a művészeteket. Felrajzolta a kétféle művészet (folklorisztikus és autonóm) struktúráját, ahol a függő változók esztétikai és szociológiai különbségek, míg a független változók a művészeti fajták jellegéből adódnak.

	<i>Folklorisztikus (rágini)</i>	<i>Autonóm (rága)</i>
	<i>művészetek formái</i>	
<i>Eszztétikai jellegű különbségek</i>	variatívák indefinitív jellegűek kis méretűek rögzítetlenek improvizatívák	invariatívák definitívek nagy méretűek rögzítettek kevésbé improvizatívák
<i>Szociológiai jellegű különbségek</i>	az egész közösség művész és közönség nem válik szét nincs hivatásos művészet alkotás és befogadás nem válik szét a művészet és élet egysége a művészet része a mindennapoknak a művészi tevékenység mintákat variál a szerző személye nem fontos a műveket nem tekintik árunak	csak a közösség egy részéé művész és közönség szétválik hivatásos művészet alkotás és befogadás szétválik művészet és élet szétválása a művészet elválik a mindennapoktól önálló művek a szerző személye fontos a mű áruvá válhat és válik. ¹³

10 im. 242.

11 Ribot, Théodule 1902 *Die Schöpferkraft der Phantasie*. Bonn, E. Strauss.

12 Vitányi Iván 1995 *A társadalom logikája*. Pesti Szalon Könyvkiadó – Savaria University Press.

13 im. 274-275.

Az elméletalkotás nagy hatással volt a korabeli hazai kutatókra, akik a 80-as évektől a kultúra- és művészetszociológiai vizsgálataikban döntően Vitányi Iván fentebb ismertetett megközelítését alkalmazták, amely alkalmas volt a struktúra, a folyamat és a típus (tipológia) feltárására.

II. Az iskolateremtés példái – A Népművelési/Művelődéskutató Intézet munkatársainak vizsgálatai

A Népművelési/Művelődéskutató Intézetben folyó 1972–1992 közötti kutatásokat azért érdemes számba venni, mert ezek döntően Vitányi kultúra-felfogására alapozva kísérletező, új módszertani apparátussal végzett, gyakran longitudinális jellegű munkák voltak. A 70-es évek közepétől több ciklusban, a kulturális tárca¹⁴ támogatása hozzájárult a korszerű fogalomalkotáshoz, a módszerek megújításához, a kísérleti vizsgálatok elterjedéséhez. Voltak elméleti és empirikus kutatások, recepciósvizsgálatok, a magas- és a tömegkulturális intézmények működését és kultúraközvetítő szerepét, értéktartalmát feltáró munkák, melyek a korabeli fogalmak szerint alkalmazott kutatásnak minősültek. Átfogó elméleti művek¹⁵ éppúgy születtek, mint helyzetfeltáró elemzések,¹⁶ melyek egyben a rendszerszerű működésről, vagy működésképtelenségéről adtak számot a történetiség elvének érvényesítésével. Fellelhetőek a szerves és szervetlen fejlődésből adódó társadalmi konfliktusok, az autonóm és heteronóm viszonyok, az értékrendszerek változásai, illetve az egyénben továbbélő különféle értékalakzatok személyiség- és közösségformáló elemei, átörökítődésének esélyei. Az alapozást Vitányi végezte el az érték-, kultúra- és ismeretelméleti művei megírásával.¹⁷

De más indokai is vannak a visszatekintésnek. Részben azért, mert legalább az adott intézményben meg kellett volna tartani a kutatások folytonosságát 1992 után is, és részben azért, mert – mint a következő felsorolásból is érzékelhető – a Népművelési/Művelődéskutató Intézet vizsgálatai, közös-

ségfejlesztő, amatőr művészeket támogató kísérletei mennyiségében és minőségében maig kiállják nemzetközi összehasonlításban a próbát.

A következő kutatásokat és összefoglalásokat kell itt számításba vennünk, melyek a világkép, a recepció, a közösség, az érték- és tömegkultúra, valamint a kulturális intézményrendszerek vizsgálatának tárgykörébe tartoznak.

2.1 Világkép-, érték- és tömegkultúra elemzések

Vitányi világkép-konceptiójában abból indul ki, hogy a művekben megjelenő világkép a társadalmi helyzetet, azaz a világállapotot tükrözi. Ebben az értelemben akár stratégiai tervként is felfogható a világkép-elemzés, mivel a mű lényegi szerkezetéből kiindulva eljut annak esztétikai hatásáig. Alapja – hasonlóan a kultúra fogalmához – a minéműség, mennyiség, minőség, ahol a mű lehet kiemelkedő esztétikai értékű és lehet népszerű, szórakoztató alkotás.

Történetileg visszanyúl az elméletalkotó a Föld–Menny–Pokol hármasságához, amely viszont a szórakoztató művek sajátossága lett a feudalizmust követően. Bár a későbbiekben inkább a dichotóm szerkezetű világkép vált gyakorivá, ahol a Jó és a Rossz helyet cserél, a Kisvilág és a Nagyvilág ellentmondásos viszonya kerül a mondanivaló középpontjába, de emellett megkerülhetetlen az egyén és a közösség, a használati és a csereérték, valamint az eszmény és a valóság értelmezése is. Vitányi és kutatócsoportja elemzési modelleket dolgozott ki, melyet sikerrel alkalmaztak a zenei, irodalmi, filmes, és színházi vizsgálatokban. Néhány fontosabb kutatás ezek közül:

Sokoldalúan és sokfelől érinti az előbb felvetett kérdéseket Lendvai Ernő munkássága.¹⁸ Zeneelemzési módszert ad, amely jóllehet a hangszerek elemzéséből indul ki, de eljut a mű világképének feltárásához, s ezen keresztül a személyiséghez. Eredményeinek egy része – megfelelő általánosítással – más művészetekre is alkalmazható. Sok minden következik belőle – nézőpontját tekintve – a befogadás tipológiájára is.

14 Országos Távlati Tudományos Kutatási főirányok (1-6.) 1973–1984.

15 Vitányi 1981 *Társadalom, kultúra, szociológia*. Bp. Kossuth, 451 oldal, és Kapitány Ágnes – Kapitány

16 Vitányi Iván 1983 *Vitányi a mai magyar művelődésről*. Budapest, Gondolat, 253 oldal.

17 Vitányi, im. 1981.

18 Lendvai Ernő 1968 *Dualité et synthèse dans la musique de Béla Bartók (Dualitás és szintézis Bartók műveiben)*. In Kepes György ed. *Module, proportion, symétrie, rythme*. Bibliothèque de synthèses, 4. Bruxelles, La Connaissance, 174-193.

Ide sorolható Józsa Péter és Jacques Leenhardt közös magyar-francia regényolvasat-elemzése,¹⁹ amely részben világkép-elemzés, részben módszertanilag további újításokat tartalmaz, emellett markánsan megrajzolja a kétféle társadalom szerkezetét (értsd: kapitalizmus, szocializmus), s a benne élők helyzetét, motivációit. Egyszerre érték- és kultúrakutatás, befogadás-tipológia és világkép-elemzés, struktúra vizsgálat.

A népszerű alkotások elemzését tartalmazza az a cikkgyűjtemény,²⁰ ahol kedvelt lektűrök és krimik értékvilágát és világképét értelmezték a fentebb említett módszerrel. A szerzők többek között: *Hosszú Lajos, Tokaji András, Vörös Gizella, Kapitány Ágnes és Gábor, Mátyus Aliz, Tokaji András*, valamint külső munkatársak (Bessenyei István, Feuer Mária, Hankiss Elemér, Heller Mária, Horányi Özséb, Kamarás István, Lőrincz Judit, Strém Kálmán és még sokan mások) voltak.

A film- és a színházművészet esetében is lehetett alkalmazni a világkép-elemzés módszerét, amely egyformán kiterjedt a mű és a befogadó, az eredeti mű és változatának (azonos és más műfajban egyaránt) vizsgálatára.²¹

A művek kognitív értékrendszerét tárta föl Tokaji András az általa kidogozott labirintus-elmélet módszerével, ahol a művészeti közeget értelmezte kommunikációelméleti szempontból és alkalmazta a világkép-elemzés módszerét is. Azt a hipotézisét igazolta a Shakespeare-drámák, Agatha Christie-krimik, Örkény-novellák vizsgálatával, hogy nem lehet a műveket könnyű vagy komoly műfaji elnevezéssel leírni, mert ezek nem műfaji kérdések, hanem az egyes művek témájából, narratívájából következnek. Szintén Tokaji András foglalkozott a tömegkultúra speciális területével, a tömegdal, az ún. forradalmi dalok értékelemzésével,²² amely a korszak kiemelkedő alkalmazott/interdiszciplináris vizsgálatsorozata volt, hiszen a művelődéstörténet, a politológia, az érték- és a kommunikációkutatás számos eszközét komplexen alkalmazta.

19 Józsa Péter – Leenhardt, Jacques 1981 *Két főváros – két regény – két értékvilág*. Budapest, Gondolat Kiadó.

20 *Népszerű művek világképe I–II*. Szerk. B. Vörös Gizella 1983 Budapest, Művelődéskutató Intézet, 230 és 372 oldal.

21 *Állami Áruház*. Szerk. B. Vörös Gizella 1986 Budapest, Művelődéskutató Intézet, 228 oldal.

22 Tokaji András 1979–1983 *Tömegdal Magyarországon, I–V*. Budapest, Művelődéskutató Intézet.

A személyiség és a művészet összefüggését illetően Sági Mária kutatása, zárójelentése és a belőle megjelent könyve jelentős longitudinális kísérlet eredménye.²³ Ebben szintetizálja a szerző a művelődés motivációjának pszichológiai összetevőit és a kísérletek eredményeinek összefoglalásaként egy személyiség-tipológia megalkotására vállalkozik.

A személyiség és a mű összefüggésének elemzését célozta *Kapitány Ágnes és Gábor* módszere, melyek alapján kísérleteket végeztek.²⁴

Ugyancsak a személyiség és a mű összefüggése az egyik központi gondolata *Vitányi Iván* zenepszichológiájának és több más munkájának.²⁵

A közérthetőség struktúrájára is Vitányi Iván dolgozott ki elméletet, amelyet egyebek között a *Miből lesz a sláger?* című – *Lévai Júliával* együtt írt – könyvében alkalmazott, és amely szorosan összefügg a „generatív alkotókészség” kutatásával.²⁶

A generatív alkotókészség kutatása sokban összeforrott az Intézet nevével, melynek tárgya az alkotás-befogadás és a mű összefüggése, kifejeződése. *Sági Mária, Vitányi Iván* vettek részt ebben a munkában, de hasonló elveket követtek Kapitány Ágnes és Gábor, valamint Deme Tamás is az irodalmi és a képzőművészeti kutatásaikban. A vizsgálatok interdiszciplinárisak voltak, a kultúra szociológiája mellett a művészet- és a szociálpszichológia eszközeit is alkalmazták, és egyszerre vonatkoztak a művekre, az alkotókra és a befogadókra, s együttes struktúra-képző szerepükre.

A művészet energetizáló hatását vizsgálta *Sági Mária* egy másik kutatás-sorozata,²⁷ amely könyv alakban megjelent az Akadémiai Könyvkiadónál *Esztétikum és személyiség* címmel.

Egyes művészeti ágak befogadási struktúrájával foglalkozott *Feuer Mária, Strém Kálmán* (zene), *S.*

23 Sági Mária 1979 *Két tanulmány a kreativitás problémáiról*. Budapest, NI. /kézirat, stencill/.

24 Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 1978 Kollektív irodalmi alkotás. Az esztétikai megismerésmód taníthatóságának feltételeiről. *Kultúra és Közösség*, 1–2:223–240.

25 Vitányi Iván 1969 *A zene lélektana*. Budapest, Zeneműkiadó.

26 Lévai Júlia – Vitányi Iván 1973 *Miből lesz a sláger?* Budapest, Zeneműkiadó

27 Sági Mária 1980 *Művelődés és személyiség*. Budapest, Művelődéskutató Intézet.

Nagy Katalin, Vitányi Iván, Sági Mária (képzőművészet, zene kreativitás, generativitás), Vörös Gizella (film, színház, világkép), Mátyus Aliz (színház, világkép).

A befogadás tipológiája megalkotásával foglalkozott Józsa Péter (Kulturális blokkok), valamint azok a munkacsoportok, amelyek a szabadidőt – életmódot – a kultúra és tudat változásait vizsgálták (Vitányi Iván, Andrásy Mária, Sági Mária, Lipp Márta).

A befogadók értékrendjét, illetve az értékeknek és értékrendeknek az elsajátítását befolyásoló és meghatározó szerepét vizsgáló kutatások esetében a kiindulópont az volt, hogy a művészeti és tömegkulturális értékek egymástól nem csak horizontálisan, hanem vertikálisan is különböznek, bonyolult rendszereket alkotnak. Ennek megismeréséhez vizsgálni kellett az értékek keletkezését és elhalásukat, valamint azt, hogy hogyan hatnak az egyének és a közösségek életében, miként módosul a használatuk. Az értelmezés vonatkozott az autonóm, alkotó jellegű befogadásra éppúgy, mint a népszerű művek fogyasztására. Az esztétikai művek recepciójával²⁸ kapcsolatban a kísérlet alapkérdése az volt, hogy milyen ember milyen művet fogad be, és megfelelő számú kísérlet alapján hogyan írható le a befogadás és a befogadói tipológia. További célkitűzése volt még a vizsgálatnak nemzetközi összehasonító jelleggel, hogy feltérképezze az egész társadalom kulturális befogadásának típusait nemzetközi összehasonlítással, amelyben a kultúra átörökítésének, a befogadói magatartásnak, a kulturális kínálat egybevetésének és érték szempontú tartalomelemzésének együttes kutatása és értelmezése áll a középpontban.

2.2 Közösség-elmélet

A korszak meghatározó közösségkutatása egy összehasonlító családvizsgálat volt,²⁹ ahol a történeti családtípusok feltérképezésének alapját a kultúra szintjeinek átörökítésén keresztül, a mindennapi tevékenységek rendszerébe ágyazottan vizsgálták, értelmezték. Úgy értelmezték a családi közösségeket, hogy az alapértékekre és az életmódra kitüntetetten

figyeltek. A típusokat aszerint rendezték, hogy mik a koherens értékek vagy azok hiánya, és melyek a központi értékek. Ennek alapján négy csoportot különítettek el, melyek elnevezései beszédesek: gyökértelenek, szerepkeresők, realisták, cselekvők. Ezeket a dimenziókat később is használják a Művelődéskutató munkatársai és Vitányi is, aki többször visszatér ahhoz az alaptéziséhez, hogy a közösségek tagjainak mobilitását, együttműködését vagy kiilleszkedését az egyén kulturális értékeivel, hagyományos vagy modern életmódjával magyarázza. Az értékek mellett növekvő szerepet tulajdonít az érdekeknek (vö. Pareto hatalom-felfogásával), a beágyazottságnak, a nagyvilág – kisvilág konfliktusainak.

Különleges szerepe és jelentősége volt a 80-as években a kultúra, az áru és az áruesztétika, a tömegkultúra együttes vizsgálatának,³⁰ mely a nyilvánosságban (sajtóban, értelmiségi körökben, de még a mindennapi diskurzusban) is hosszú időn át viták alapját jelentette. A kultúrpolitika lassan elfogadta a szubkulturák létezését, a különböző fogyasztói értékeket és magatartásokat, a divat szerepét és hatását a mindennapi életben éppúgy, mint az értékek el- és befogadásában.

Említésre méltó végül az a longitudinális kutatás-sorozat, melyet a kultúráközvetítő intézmények körében végzett Kaptány Ágnes és Gábor azzal a céllal, hogy láthatóvá tegyék, milyen értékrendszerek, milyen mértékben hatnak a befogadókra. Figyelembe veszik a földrajzi és infrastrukturális adottságokat, a lakosság iskolázottságát, foglalkoztatottságát, az élő hagyományokat, a közvetített értékek világképét. A tartalmi kérdéseken túl a programok tartalomelemzését, és az intézmények külső-belső látványának elemzését is feladatuknak tekintették.

Az intézet munkatársai tehát nem előzmény nélkül kezdték el a világkép-, közösség-, érték-, család- és a művészet befogadásáról, a mindennapi élet kultúrájáról, a különböző kulturális magatartásformákról való gondolkodást és kísérletezést, hiszen többnyire folytatni kellett, amit Vitányi Iván már elkezdett. A felsorolt kutatások jól beleillenek a kor hazai és nemzetközi vizsgálódásainak fősodrába, s egymásra is reflektálnak. A hazai szakszociológiák kialakulásában pedig meghatározó szereppel bírnak.

28 Tibori Tímea 1981 *Kutatási terv az esztétikai befogadás vizsgálatához*. Budapest, Művelődéskutató Intézet, 72 oldal.

29 Vitányi Iván – Sági Mária – Lipp Márta 1982 *A kultúra közvetítése a családban*. Budapest, Művelődéskutató Intézet, 311 oldal.

30 Bessenyei István – Heller Mária 1984 *Áruesztétika és tömegkultúra*. (Szöveggyűjtemény). Budapest, Művelődéskutató Intézet.

3. Kultúrpolitika és stratégia

A kultúraközvetítő intézményekben dolgozók a 80-as évektől egyre erőteljesebben sürgették a hazai kulturális politika átalakítását, a szemléletváltást. Művelődési mozgalmak fejlődtek ki a régi népművelési koncepciók megreformálására, megindult a nemzetközi kulturális trendek és módszerek adaptálása a közösség-szervezésben, -építésben, a kulturális tartalmakban függetlenül attól, hogy az ősi forrásokhoz, vagy a beat, rock, pop kultúrához közelítettek, ide értve a mindennapok kultúráit is. A körök, csoportok autentikus forrásokat kerestek, hiteles személyeket vontak be, illetve kezdték kidolgozni a kor igényeinek megfelelő közösségi művelődési tartalmakat.³¹ A részek kimunkálása mellett a szintézis-teremtésre is megérett a helyzet. Ebben Vitányi Iván vállalt főszerepet és több évtizeden keresztül érvelt a kultúrpolitika átalakítása mellett. Tagadhatatlanul sokszor volt ebben napi politikai harc, reflektálás a merev döntésekre. Ennek értelmezése azonban egy másik dolgozat tárgya, itt arról érdemes összefoglalóan szólni, milyen stratégiát vázolt föl Vitányi a pluralizmus jegyében. Gondolkodását arra alapozta, hogy a társadalmi reformok hátterében a kulturális, művelődési tevékenységek állnak, melyek egyrészt az állam és az értelmiség paradigmájából következnek (értsd: a kultúra megőrzése, a felvilágosító és az identitásépítő jellege), másrészt a piac követelményei szerint alakulnak (business-kultúra, a jóléti állam, a mindennapi élet kultúrája). A rendszerváltás előtt megfogalmazódik a civil közösség igényének, akaratának kifejezésre juttatása, intézményesítése, majd annak kimondása, hogy a rendszerváltáshoz olyan kulturális stratégiára van szükség, amely egyben az oktatás s a kultúra paradigmája, melyet a civil társadalom valósít meg.³² A szellemi közeg, amely fogékony volt Vitányi egy-

harmad-oroszág elemzésére,³³ ugyanakkor a centrum-periféria vagy a félfedális viszonyok értelmezése is összekapcsolódott a kultúra és a kulturális irányítás reformjának igényével.

Vitányi több szinten kidolgozta azt a kultúrpolitikai stratégiát, amely a társadalom elsőfokú közösségeire és szervezeteire támaszkodva olyan működést feltételez, melyben a primer közösségek és a mindennapi élet szerves kulturális egységben működnek. Ez a 80-as évek elején körvonalazott program a 2000-es évekig mintául szolgált, majd a megváltozott társadalmi, gazdasági feltételek, a humán értelmiség szerepének eliminálása következtében háttérbe szorult. A kultúra művelőinek, intézményeinek hálózati struktúrája felbomlott, helyébe nem, vagy csak részleges funkcióval és koncepcióval alakultak alkalmi társulások, melyek többnyire egyéni értékek és érdekek mentén szerveződtek. Mondhatjuk: sic transit gloria mundi.

Függelék

A Művelődéskutató Intézet fontosabb vizsgálatait tematikusan bemutató előző fejezeteket egy olyan kutatás ismertetése követi, amely magába foglalja azokat a külső és belső hatásokat, kísérletezéseket, melyek jól jellemezték a munkát. Voltak longitudinális és pilot study kutatások, melyek döntően speciális terepmunkához kötődtek. Vitányi Iván és munkatársai 1972–1993 között kutatásaikban olyan elméleti és módszertani tapasztalatokat halmoztak föl, amelyek a hazai és a nemzetközi művészet- és művelődésszociológiai eredményeket alkalmazták, és amelyek modellálása általános és konkrét értelemben is tanulsággal szolgálhat.

Az esztétikai művek befogadásának vizsgálatát 1982–1988 között végeztem, vegyes módszertannal, pilot study-ként. Megfontolásom az volt, mely egyben összefoglalásként elmondható, ha a befogadás folyamatát ismeretelméleti kérdésként vizsgáljuk, egységes egészet jelent benne a befogadó személyisége és a befogadás tárgya, ezen belül azonban több szintet lehet elkülöníteni. Elméletileg belátható, hogy a számtalannak tűnő befogadói magatartás mégis tipizálható, hiszen ehhez vertikálisan adottak: a személyiség, a befogadás folyamata és a befogadás tárgya (ld. itt a művészet); horizontálisan pedig az autonomitástól a heteronomitásig többféle szinten jöhetnek létre találkozási pontok.

31 Pl. a táncház-mozgalom esetében a nagy zenei gyűjteményeket (Kodály, Bartók, Lajta) dolgozták föl és építették tovább, a táncok tanulásában Tímár Sándor és mások segítettek, a közösségfejlesztésben Varga Tamás és Vercseg Ilona jeleskedett, az amatőr képzőművészetben Papp Oszkár, Mezei Ottó vállalt fontos szerepet, Borbély Jolán, Foltin Jolán elévülhetetlen érdemeket szerzett a népi- és a bábművészet éltetésében, megújításában, Máté Lajos és Debreczeni Tibor a színjátszásban stb.

32 Vitányi Iván 1983 *Vitányi Iván mai magyar művelődésről*. Budapest, Gondolat, 247 oldal, és Vitányi Iván 1983 *A társadalmi-gazdasági fejlődés kulturális dimenziója*. Budapest, Művelődéskutató Intézet, 178 oldal.

33 Vitányi Iván 1985 *Egyháromország. Tanulmányok*. Budapest, Magvető, 263 oldal.

A művészetszociológia fejlődésének abban a szakaszában (értsd: az 1980-as években), amikor már nem a mennyiség – a nagy empirikus vizsgálatok – bűvöletében éltek a kutatók, hanem a sajátosat keresték, gazdag témaválasztású, módszertanú kutatások folytak. Egy művészetszociológiai, szociálpszichológiai vagy recepciós kutatásnak – mint esetemben nem lehetett más célja, mint az, hogy egzakt módszerek segítségével a befogadás folyamatát leírja és karakterizálja. Egy ilyen vizsgálat során a művészeti alkotásokat (zene, irodalom, film) quasi projektív tesztként lehet használni, ugyanakkor az intenzív kísérletek során mégis olyan megbízható eredmények születhetnek, amikből elvégezhető a típusalkotás. Az ilyen szemléletű kutatások tengelyében – a hagyományokkal ellentétben – nem a hasonlóság, hanem a különbözőség állt, és ez egyaránt érvényes a befogadók személyére, és a befogadás módjára, a percepcióra és az appercepcióra. Ez érdekessé tette a kísérletezést.

Abból indultam ki, hogy a befogadás jellege szerint mindig kettős: egyes elemei konkrétan megjelennek az egyén tudatában, gyakorlatában, mások csak lappanganak. Ez a kétféle mód sohasem válik el teljesen egymástól, és mindig egyszerre van jelen, csupán erőssége, kiterjedése és tartóssága változik. A befogadás folyamatában (az élményszerzésben) valami részleges, valami egészen kerül kapcsolatba, s így különféle lelki minőségeket hoz létre.

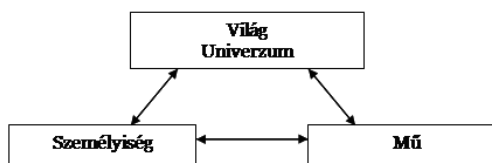
A befogadót, mint személyiséget is többféleképpen lehet értelmezni, tárgyunk szempontjából azonban az a döntő, milyen variációk adódhatnak egy olyan skálázás esetében, amikor az egyik végpont az autonóm, a másik a heteronóm személyiség. Taylor kísérleteihez hasonlóan mindez az egyéni kreativitástól függ. Mennél fejlettebb az egyén innovációs készsége, annál inkább feltételezhető, hogy önálló, alkotó módon közelít a művekhez, és hasonlóképpen reagál a világ dolgaira.

Feltételeztem, hogy a művek megértése, feldolgozása után a befogadó olyan új elemekkel gazdagodik, differenciálódik, olyan élményanyag manifesztálódik benne, amely alkalmassá teheti nemcsak a makro-környezete átfogóbb, plasztikusabb megismerésére, hanem cselekvésre is ösztönözheti. Milyen irányú lehet ez a cselekvés? Az önépítésen túl környezetformáló, optimális esetben pedig alkotó jellegű. Ami tegnap még csak csírájában létezett, az holnapra kisarjad, új készletként, gondolatként felszínre törhet.

Számot vetett azzal is, hogy a külső és belső tényezők alakítják a befogadás milyenségét. A már

említett innovációs készségen kívül szélesebb értelemben az egyén általános műveltsége, a társadalom szerkezetében elfoglalt valóságos helye és az a szubjektív aspirációs készsége vált meghatározóvá, amely alapján önmagát szeretné valahová elhelyezni a társadalmi szerkezetben szűkebb és tágabb értelemben egyaránt.

De figyeltünk arra is, hogy a megkérdoztetett hogyan befolyásolja saját és a társadalom részéről jelentkező igények, motivációk, az az attitűdsor, amely adekvátan megváltozik bármely külső és belső mozgás esetében. Mivel abszolút értelemben nincs statikus személyiség, így a kutatónak sem a konstans elemeket kell vizsgálnia, hanem a változókat, ehhez alkalmaztuk az egyes műalkotásokat projektív tesztként úgy, hogy viszonyítási alapul a művek, és az azokat létrehozó inspiráló közegre összpontosítottunk. A bennünket (alkotót, műalkotást, befogadót) körülvevő világ így egyszerre tárgyává és színterévé válhatott a kísérletnek.

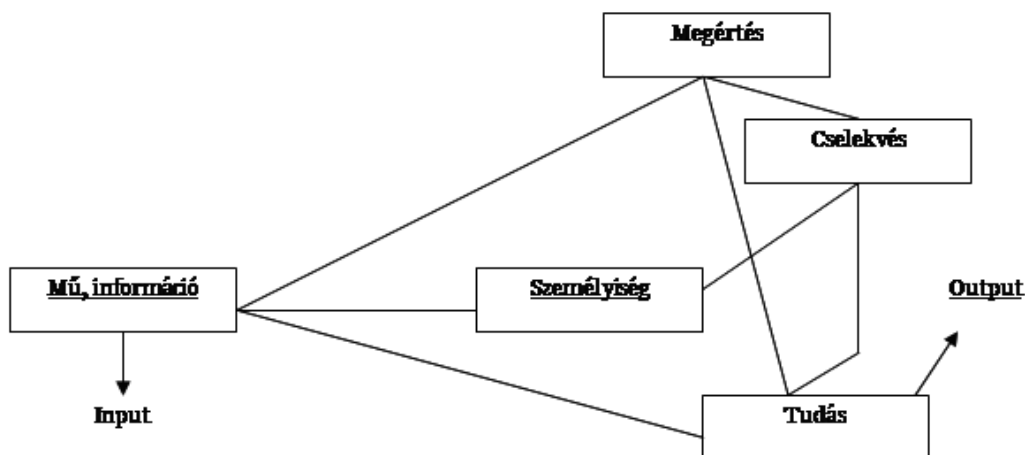
Belátható ezek után, hogy sem a befogadás folyamatát, sem a befogadói magatartást, sem a műveket nem lehet polarizálni, a fekete és a fehér ellentétéként értelmezni. Ha ugyanis egyszerűen az történné, hogy egy autonóm személyiség csak az autonóm alkotásokat választaná, csak azokkal érintkezne, és ennek eredményeképpen egy új minőségbe léphetne át, vagy fordítva, akkor – bátran kijelenthetjük – az egész befogadás vizsgálatra semmi szükség nem volna.

Az azonban formál-logikai úton is igazolható, hogy az autonómítás és a heteronómítás – bármely elemre (mű, személyiség) vonatkoztatjuk – számos variációt hoz létre, és nem mindig érhető tetten nyilvánvaló módon.

Lehetséges, hogy egy heteronóm személyiség a véletlenek összjátéka folytán úgy találkozik egy autonóm alkotással, hogy szükségszerűen nem heteronómmá alakítja, hanem valami mássá. Sokféle megoldás adódhat, a kérdés az: miként válik a mennyiségi megismerés minéműséggé, majd minőségé. Az egyén élményanyaga lelkiállapotától, nyitottságától vagy éppen zártságától függ – ez megannyi meghatározó, formáló eleme a befoga-

dásnak. Az ilyen típusú vizsgálatnál nem hagyható figyelmen kívül, hogy az egyéni reakciók nem mindig azonnal érzékelhetők, és nem mindig ugyanabban a szférában jelentkeznek, mint ami kiváltotta őket. Evidenciának tűnik, mégis a kutató gyakran ugyanabban a síkban keresi az input jeleket, mint az outputot. Ezzel a nehézséggel magam is megküzdöttem.

Minden szociálpszichológiai vizsgálatnak éppen az a tárgya, mekkora és milyen irányú ez a hatás, valamint a létrejött átalakulás. Azonban nincsenek abszolút számok és értékek, csak viszonyítási pontok, szintek, dimenziók. (Ld. Cattell modelljének a személyiségre vonatkozó összefüggéseit).

Rubinstein prizmához hasonlítja a személyiségben lejátszódó megismerési folyamatot, amit pl. az esztétikai művek befogadás vizsgálata megcáfol, elveti a passzív befogadói típust. Ahogy az információk – még ha latensek is – áradatától nem lehet sem tudatosan, sem ösztönösen elzárkózni, elképzelhetetlen az is, hogy valamilyen hatást ne gyakoroljon a befogadóra. A kutatási kérdés tehát mindig az, milyen mértékű ez a hatás, milyen képzetést jelent az egyénre, hogyan befolyásolja cselekedeteiben.

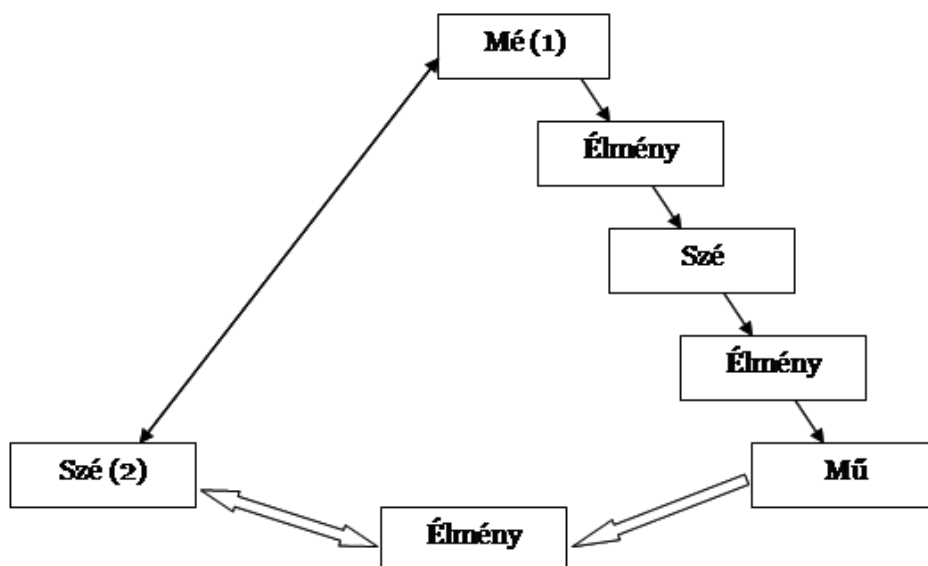
Érdemes felidézni *Cattell* (1978) kutatását, melyben az érzelmek és az attitűdök ingadozását méri, és ebből a jellem és a vérmérséklet integrációjának mértékére egy mutatót dolgozott ki. Megalkotta az ún. „jellemfaktort”, mellyel a motívumok állhatatosságát, a hivatást, az energiát, az élénkséget, a gondolkodás mélységét megbízhatóan le lehet írni.

Ennek a jellemfaktornak vagy személyiségváltozónak az alkalmazásával, viszonylagos teljességgel leírhatók a hierarchiába szerveződött érzelmek és integrációjuk, valamint ezeknek a töltéseknek, impulzusoknak a személyiségre gyakorolt hatásuk. Sajátos, dinamikus egyensúly jön létre, amelyet a külső morális és anyagi feltételek is befolyásolnak. Hasonlóképpen *Cattell* kísérletéhez, a művészeti recepcióban is mérhető az érzelmek ingadozása és az eredmények mint a jellem, illetve egy közösség válaszi értelmezhető.

De a művek is különböző módon lépnek elénk: gazdag a kínálat az autonóm és a heteronóm alkotásokból, vegytiszta formában azonban sem egyik, sem másik nem létezik. Ez éppen abból ered, hogy az alkotások a befogadók által kelnek valódi életre, így váltanak ki érzelmeket, gondolatokat. Ez az egyik ember számára lenyűgöző lehet, a másiknak kevésbé érdekes, vagy érdektelen. Az „olvasatok” sokfélesége részben a művekből, részben a befogadók személyiségjegyeiből következik. Szinte kinyomozhatatlan, milyen belső indítékek lehetnek a befogadónak arra, hogy mindig másként reagáljon egy adott műre. (Gondoljunk csak Adorno önvallomására: mennyire másképpen értékelte „A denevér”-t ifjú korában, Bécsben, és miként Los Angelesben. A mű formailag mindkét helyen ugyanaz volt, de más és más tartalommal, mögöttes mondanivalóval telt meg itt és ott).

Az eddigi kutatások alapján viszont egy tanulság máris levonható: a befogadó nem törvénytörően a mű értékével azonos síkban dekódolja annak mondanivalóját. Így alakul át „középfajúvá” az autonóm alkotás, vagy a szórakoztató, heteronóm mű, de lehetnek ennél nagyobb „lecsúszások” is.

Két dologgal állunk tehát szemben: a mű objektív értékével és a befogadóéval. Ezek az értéksíkok azonban sohasem egy dimenzióban vannak, hanem a térben különböző helyen, így a két síkot összekapcsolni nem is lehetne másként, mint az egyén műveltsége, tapasztalata, élményanyaga révén.

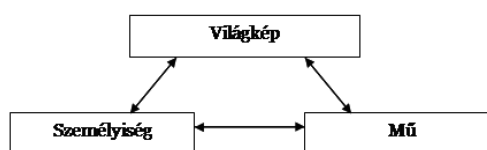

[Mé (1) 7 műérték, Szé (2) = személyiségérték]

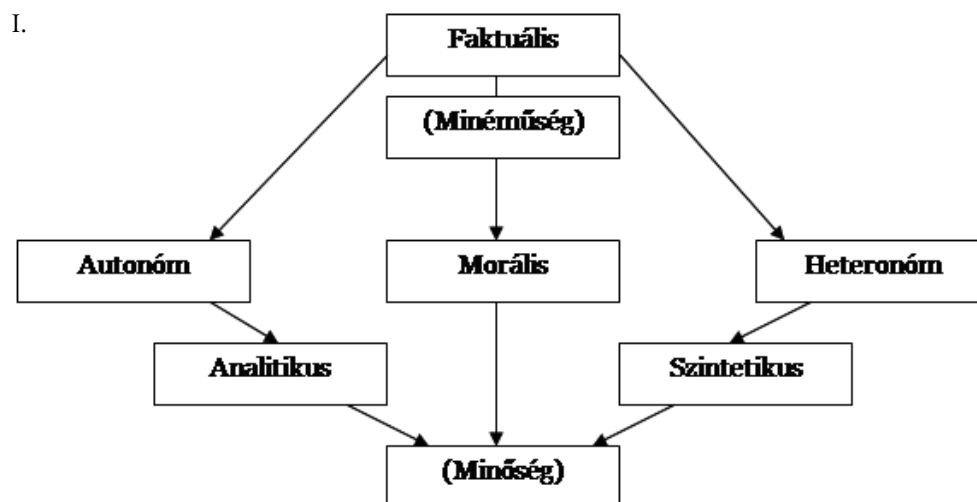
Ebből fakad, hogy vannak dolgok, alkotások, amiket az ember autonóm módon beépít a személyiségébe, s ettől olyan tulajdonságai szerveződnek, amiket végső fokon minőségieknek tekinthetünk; vannak, amelyeket csak bizonyos szinten vall sajátjának, de ezek is segítik az eligazodásban; és nyilván vannak használati értékekkel bírók, amelyek mennyiségi értékei lehetnek.

A 80-as évek szociálpszichológiai irodalma és a Művelődéskutató Intézet munkatársai kutatásainak alapján a személyiséget dinamikus voltában, reakcióinak vonatkozásában, környezetébe ágyazottan vizsgáltuk oly módon, hogy leírtuk a személyiség és a mű viszonyát, mint folyamatot. E megközelítés

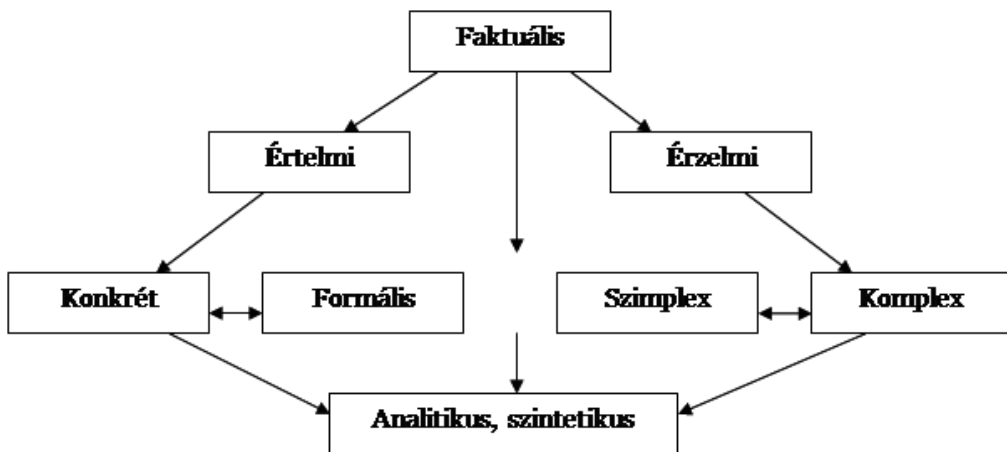
szert a kapcsolat akkor vizsgálható eredményesen, ha az elemzés tárgya az egyén és a művek világgépének együttes értelmezését tekinti kiindulási pontként.

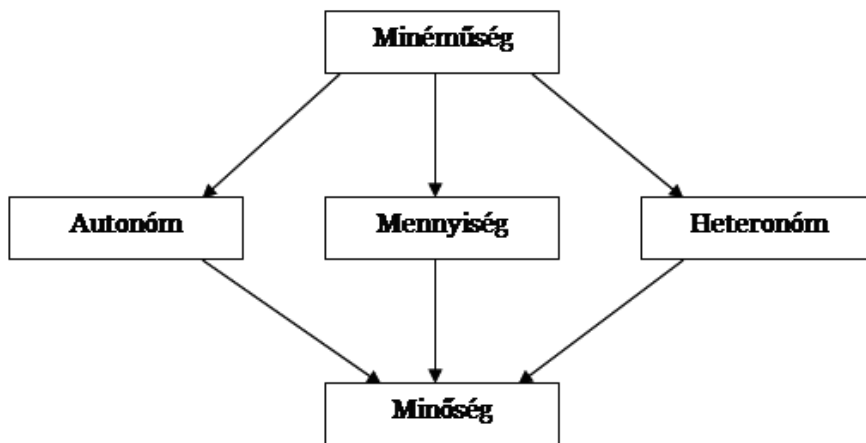
A személyiség és az alkotás vizsgálatokor – folytatva az itt említett kutatások gondolatiságát – pedig elkülönülnek az egyes szintek generatívra és konstruktívra, és csak ezután lehet fölvezetni a befogadói tipológiát. Szemléltetve:

II.

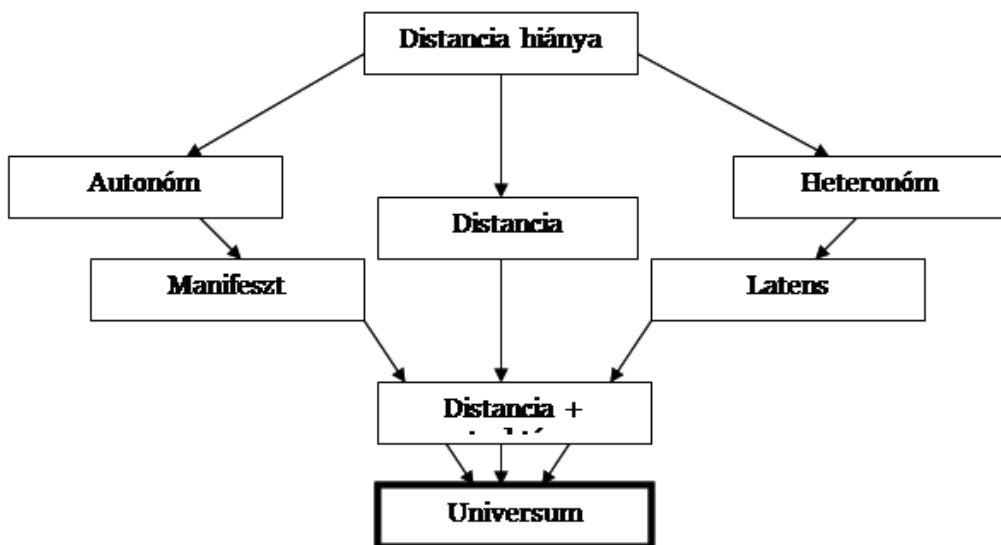

III.

/Egén + mű + társadalmi környezet szociológiai szintézise/

IV.

Konklúzió

A befogadás az alkotáshoz hasonlóan több szak-tudomány vizsgálódásának tárgya, ezt szemléltet-tem az előzőekben. A művészetszociológia a befo-gadás szociológiai tényezőit tanulmányozza, ehhez azonban legtöbbször szüksége van a szociálpszicho-lógia közreműködésére is: csak így tárhatók fel a befogadás társadalmi körülményei, a befogadóké-pesség történeti módosulatai, stb. Elfogadva, hogy a művészetszociológia egyik központi fogalma a művészeti szükséglet, amit differenciál az adott tár-sadalom szerkezete, valamennyi kutatás a recepció sokszínűségét kereste, elemezte. A döntő kérdésre azonban, hogy egy művészeti jelenség mennyire válhat társadalmilag elterjedté és hatékonyá, mely a társadalmi osztályok, rétegek, csoportok művésze-ti szükségleteitől, igényeitől függ – erre csak komp-lex és longitudinális vizsgálatok alkalmasak.

Láttam a recepció-kutatásom korlátait: pl. azt, hogy érdemben nem reflektálhatok a befogadás pszichikai összetevőire, mivel ezekkel a problémák-kal a művészetszociológia foglalkozik. Ezen belül is a művészi hatás törvényszerűségeit, az ún. „ha-táslélektan”, a befogadói személyiség sajátos jegyeit pedig a befogadás-tipológia kutatja, melynek rész-levezésétől terjedelmi okok miatt most eltekintek.

Az elmondottakból mégis megállapítható, hogy az általános esztétika szemszögéből a befogadás az esztétikai tárgyak elsajátításának folyamata, amely-nek szerves része az esztétikai alany és az esztétikai tárgy között fennálló, bonyolult viszony, és ezek az esztétikai tárgyak fő típusainak felelnek meg.

Tovább gondolva: voltaképpen az embert kö-rülvevő világ valamennyi látható vagy hallható formával rendelkező jelensége tartalmaz esztétikai minőségeket, s ezért tudati tükröződése egyszer-smind szükségképpen esztétikai tükröződés, eszté-tikai befogadás is. A kiküzdött szabadság fokától (a „természeti korlátok visszaszorításának” mértéké-től) függ, hogy az ember mennyire fogékony ezekre a minőségekre. De ezt a fajta befogadást mégsem tekinthetjük elsőrendűen esztétikusnak, mert a köznapi tudattal tevékenykedő ember számára ezek a tulajdonságok jelentéktelenek a gyakorlati-prak-tikus szempontokkal szemben, s mert a természeti jelenségekben és a társadalmi élet nem kifejezetten esztétikai minőségeiben amúgy is elmosódtak, esetlegesek.

A befogadásnak ennél magasabb fokát képviseli az ún. alkalmazott művészet alkotásainak elsajátítá-sa. Minthogy a tárgyak értékét a gyakorlati hasznos-

ság és az esztétikai szépség együtt alkotja, az ember hozzájuk való viszonya is kettős: egyfelől gyakorlati, másfelől esztétikai. E két szempont ezekkel a tár-gyakkal, dolgokkal kapcsolatban változó arányok-ban érvényesülhet, de egyik sem válhat kizárólagos-sá a másikkal szemben. Mindez a befogadás további problémáit veti fel, ugyanis a befogadandó tárgya-kon kívül a befogadó alanyok is meghatározzák a befogadás minéműségét.

A műélmény mindig a tetszés vagy a nemtetszés különböző arányú reflexióit váltja ki a befogadóból, tehát mindig összefonódik az esztétikai ítéletalkotás aktusával. A tetszés mértékétől függ, hogy a tárgy mekkora esztétikai élvezetben, kellemességben vagy katarziszban részesíti befogadját.

Lukács György nyomán a Művelődéskutatóban többen (Vitányi, Sági, Tibori) azt a katarzisz-felfo-gást képviseltük a recepciók kutatásának kezdetén, amely egyet jelentett a műalkotások létrehozásának és befogadásának emberi-erkölcsi követelményeivel, de az eredmények alapján elvetettük ezt a hi-potézist. Egyre közelebb kerültünk a behaviorista szemléletű kísérletekhez mind tartalmukban, mind módszereikben. Megkerülni azonban nem tudtuk a kérdést. Végül arra az álláspontra jutottunk, hogy a katarzisz mindig a művészeti élmény sokszínű kö-zegében érvényesül, hiszen a művészeteknek, mint speciális közlési (kommunikációs) formának, érzé-ki-szemléletes tükrözési módoknak legfőbb társadalmi funkciója éppen az, hogy a közvetlen, hétköznapi élmények és a lényegre redukált fogalmi ismeretek közötti szakadékot áthidalja, s olyan ismeretekkel vértezzze fel a társadalom tagjait, amelyek egyfelől a közvetlen élmény jellegzetességével, másfelől a lé-nyegfeltárás képességével is rendelkeznek.

A Művelődéskutató Intézetben, a 80-as évek-ben folytatott művészetszociológiai vizsgálatoknak, s benne a saját pilot study-mnak is az volt a célja, hogy a különböző művészeti területek, alkotások segítségével, kísérleti jelleggel nyomon kövessük a befogadót azon a sajátos úton, melyet az észleléstől az élményszerzésig és/vagy a cselekvésig bejár.

Nem azért kellett új módszerekkel kísérletez-ni, mert valamilyen oknál fogva mindenáron, „ha török, ha szakad” újtóknak akartunk mutatkozni, hanem, mert úgy láttuk, hogy néhány lényeges te-rület még nincsen „lefedve”, néhány fontos kérdés egzakt vizsgálata még nem történt meg. Az Intézet-nek a művészetek befogadására irányuló vizsgálatai rendre ebben az irányban kerestek utat maguknak, melynek hátterében egy egész iskola, pontosabban a „Vitányi óvoda” szellemisége állt.

Felhasznált irodalom

- Adorno, Theodor W. 1970 *Zene, filozófia, társadalom*. (Philosophie der neuen Musik. Frankfurt/Main 1964. Ford. Tandori Dezső). Gondolat, Budapest.
- A. Gergely András 1977 *Kultúra, közösség, társadalom*. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont. Dokumentum-füzetek 4. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest. <http://mek.oszk.hu/12100/12145>
- Almási Miklós, Gazsó Ferenc, Hidy Péter, Koltai Tamás, Poszler György, Sükösd Mihály, P. Szűcs Julianna 1994 tanulmányai A kultúra rögzös útja című ciklusban. *Társadalmi Szemle*, 8-9. sz.
- Almási Miklós 1983 *Értékváltozások a művészi fejlődésben és társadalmi tudatban*. Kézirat. (MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottságának megbízásából Szalai Sándor által szervezett „Értékbizottság” munkálatai keretében).
- Almási Miklós 1981 A divatok kultúra közvetítő szerepéről. *Valóság*, 12:7-13.
- Andor Mihály 1987 *Dolgozatok az iskoláról*. Művelődéskutató Intézet, Budapest.
- Andorka Rudolf 1996 A rendszerváltás vesztesei és nyertesei Magyarországon. *Élet és Irodalom*, július 12.
- Angelusz Róbert – Tardos Péter 1984 *Kulturális-kommunikációs rétegződés*. (Kutatási tervzet) Kézirat.
- „Áru-e a kultúra?” *Vélemények, viták* 1986 (Szerk. Radnai György). Kossuth, Budapest.
- Balázs István 1984 *„Áruesztétika és tömegkultúra” (szöveggyűjtemény)*. Művelődéskutató Intézet, Budapest.
- Balázs István 1983 Luigi Nono színpadi akciói, *Valóság*, 6:47-66.
- Balázs István 1983 *Zenekultúránkról* (tanulmánykötet). Kossuth, Budapest.
- Bessenyei István – Heller Mária 1984 *A Neoton-Familia Szerencsejáték c. nagylemezének elemzése*. Művelődéskutató Intézet, Budapest.
- Bessenyei István – Heller Mária 1982 Fogasztás, reklám, ideológiák. *Társadalmi Szemle*, 11:46-57.
- Bessenyei István – Heller Mária 1982 *Az áruesztétika és a tömegkultúra értékei*. A társadalmi struktúra, az életmód és a tudat alakulása Magyarországon. Bulletin 5., MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete.
- Bessenyei István – Heller Mária 1981 A magyar reklám értékrendszere. *Propaganda reklám*, 40:14-20.
- Bessenyei István – Heller Mária 1980 A reklám a csereérték ügynöke, vagy a fogyasztó szolgáló anyja? *Jelkép*, 2:96-105.
- Cattell, Raymond B. 1978 Személyiség szerkezet: tágabb dimenziók. In *Típustanok és személyiségvonások*. Gondolat, Budapest, 241-259. <https://www.intelltheory.com/rcattell.shtml>
- Csepeli György 1984 Azonosságtudat és nemzeti hovatartozás. *Társadalmi Szemle*, (39) 3:51-53.
- Csepeli György 1984 Identitás és akkulturáció. *Információs Bulletin*, VIII:5-14.
- Csepeli György 1984 Szociológiai és szociálpszichológiai támpontok a fiatalok hazafias neveléséhez. *Köznevelés* (40) 18-22.
- Csepeli György 1984 Nemzet és politika 10-14 éves gyerekek gondolkodásában (Szabó Ildikóval közösen) *Tk. Tanulmányok*, (16) 4:1-107.
- Csepeli György 1982 Kővel vagy kenyérral (Angelusz Róberttel közösen), *Valóság*, 3:51-62.
- Csepeli György 1982 *Nemzeti identitás és attitűd Magyarországon a 70-es években*. (Szerk. Polgár Tibor) Politikatudományi Tanulmányok. Kossuth, Budapest.
- Csepeli György 1981 Önmeghatározás és magyarság (Lányi Gusztávval közösen) *Világosság*, 1:51-62.
- Csepeli György 1981 „A nagyvilágon e kívül...” *Jelkép*, (2) 1:4-10.
- Csepeli György 1981 Nemzeti látószög dilemmái. *Valóság*, (27) 4:15-22.
- Erdődy Edit – Karafiáth Judit – Veres András 1982 „*Térkép repedésekkel*”. A társadalmi értéktudat változásai novellaelemzések tükrében. Művelődéskutató Intézet, Budapest.
- Erős Ferenc 1995 *Pszichoanalízis és kulturális emlékezet*. Józsoveg, Budapest.
- Értelmiség – közélet – hatalom 1955–1995*, konferenciakötet, Budapesti TIT.
- Fehér Ferenc – Heller Ágnes 1994 Kultúra és demokrácia. *Magyar Lettre Internationale*, 13. sz. május
- Fehér Ferenc – Heller Ágnes 1993 *A modernitás ingája*. *Tanulmányok*. T-Twins, Budapest.
- Filozófus-per 1973 [tanulmányok, dokumentumok és kerekasztal-beszélgetés], *Világosság*, 1986. különszám, május.
- Fodor Péter – Hidy Péter szerk. 1988 *A kultúra és a kulturális fejlődés feltételeinek hosszú távú koncepciója*. Kézirat. Művelődéskutató Intézet, Budapest.

- Füstös László – Szakolczai Árpád 1994 Értékek változásai Magyarországon 1978–1993. *Szociológiai Szemle*, 1:57-90.
- Gaszó Ferenc 1993 Elitváltás Magyarországon. *Társadalmi Szemle*, 5:16-26.
- Geertz, Clifford 1973 Religion as a Cultural System. In *The interpretation of culture. Basic Books*, New York, 87-125.
- Gerő András 1996 *Utódok kora. Történeti tanulmányok, esszék*. Új Mandátum, Budapest.
- Glatz Ferenc 1988 *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987*. Kossuth, Budapest.
- Gyökér Róbert 2017 Grundkert. Kisközösség a nagyvárosban. *Kultúra és Közösség*, 2:75-97. www.kulturaeskozosseg.hu/pdf/2017/2/08.pdf
- György Péter 1995 Digitális/nemzeti kultúra. *Népszabadság*, március 18.
- György Péter – Turai Hedvig szerk. 1992 *A művészet katonái. Sztálinizmus és kultúra*. Corvina, Budapest.
- György Péter 1991 Egy halott emléke [Aczél György], *Magyar Hírlap*, december 18.
- Hadas Miklós 1983 Úgy dalolok, ahogy én akarok... *Valóság*, 9:71-78.
- Hankiss Elemér 1999 *Proletár reneszánsz*. Helikon, Budapest.
- Hankiss Elemér 1989 *Kelet-európai alternatívák*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- Hankiss Elemér 1977 *Érték és társadalom*. Magvető, Budapest.
- Haraszi Miklós 1991 [1980] *A cenzúra esztétikája*. Magvető, Budapest.
- Heller Ágnes 1998 Szüksége van-e az európai demokráciának a kulturális elite? *Kritika*, 12:4-7.
- Heller Ágnes 1997 Európai kulturális identitás, modernitás és történelmi emlékezet. *Magyar Lettre Internationale*, 26:14-16. On-line: <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00010/heller.htm>
- Halmos Ferenc 1980 *Illő alázattal*. (Magyarország felfedezése sorozat). Szépirodalmi, Budapest.
- Herceg Ferenc 1982 Munkássorok, munkásszállók, munkáséletforma – cikksorozat a *Mozgó Világ*, *Új Forrás*, *Életünk* folyóiratokban.
- Herceg Ferenc 1982 *Munkásság az irodalomban, irodalom a munkások között*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest.
- Hermann István 1982 *Kultúra és személyiség*. Móra, Budapest.
- Hermann István 1974 *A mai kultúra problémái. Kapitalista kultúra – szocialista kultúra*. Kossuth, Budapest.
- A *História folyóirat* tematikus számai, dokumentumközlései, szaktanulmányai és eszmecsereí 1979 és 2013 között.
- Huszár Tibor 1983 *Erkölc és társadalom*. Kossuth, Budapest.
- Huszár Tibor 1982 *Az erkölcsi érték néhány axiológiai és szociológiai jellemzője*. Művelődéskutató Intézet, Budapest.
- Inglehart, Ronald 1997 *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. University Press, Princeton.
- Iglehart, Ronald – Baker, Wayne E. 2000 Modernization, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review*. Vol 65 (February) 19-51.
- Józsa Péter 1972 *A tömegkultúra problémái. (Futószalag és kultúra. Esszék a mai amerikai kulturális életből)*. Gondolat, Budapest.
- Józsa Péter 1972 Művészetszociológia, művelődésszociológia. *Valóság*, 4:9-17.
- Józsa Péter 1972–1973 *Kulturális blokkok. I–III*. Népművelési Intézet, Budapest.
- Józsa Péter 1976 *Kód – kultúra – kommunikáció. Tanulmányok*. Népművelési Intézet, Budapest.
- Józsa Péter 1978 *Művészetszociológia. Válogatott tanulmányok*. Gondolat, Budapest.
- Józsa Péter – Leenhardt, Jacques 1982 *Két főváros – két regény. Olvasásszociológiai kísérlet*. Gondolat, Budapest – Párizs.
- Kamarás István 1989 *Értéktérkép*. Szépirodalmi, Budapest.
- Kamarás István 1989 *Lelkierőmű Nagymaroson*. Vita, Budapest.
- Kamarás István – Varga Csaba – A. Gergely András 1986 *Egy kisszváros*. Szociográfia. Művelődéskutató Intézet, Budapest.
- Kamarás István 1981 *Olvasó a labirintusban*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kamarás István 1981 Értékes-e a deviáns? *Kultúra és Közösség*, 1:17-23.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 1984a Értékek és iskolák. *Kritika*, 9:11-12.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 1984b Értékek és lakások. *Mozgó Világ*, 8:61-77.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 1984c *Az értékrendszerek kialakulásáról*. *Társadalmi Szemle*, 2:13-19,
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 1983a *Értékrendszereink*. Kossuth, Budapest.

- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 1983b *A társadalmi formációk strukturájának tükröződése a mai magyar társadalom értékrendszerében. Kandidátusi értekezés tézisei. Művelődéskutató Intézet, Budapest.*
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 1983c *A szocializmus alakulásáról 1945–1982. Kézirat. (MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottságának megbízásából Szalai Sándor által szervezett „Értékbizottság” munkálatai keretében). Budapest.*
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 1981 A szocialista műveltség tartalma és kialakulásának társadalmi feltételei. *Világosság*, 2:65-72.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 1978 Kollektív irodalmi alkotás. Az esztétikai megismerésmód taníthatóságának feltételeiről. *Kultúra és Közösség*, 1–2:223-240.
- Keresztury Dezső 1984 *Helyünk a világban. Szépirodalmi, Budapest.*
- Király István 1976 *Irodalom és társadalom. Szépirodalmi, Budapest.*
- T. Kiss Tamás 2008 *Civilizációk – Kultúrák – Közösségek. Szegedi Egyetemi Kiadó.*
- Kosáry Domokos 1996 Hat év a tudománypolitika szolgálatában. MTA Történettudományi Intézete, Budapest.
- Kozma György 1984 *A pesti kabaré. Művelődéskutató Intézet, Budapest.*
- Köpeczi Béla 1986 *A magyar kultúra útja (1945–1985). Kossuth, Budapest.*
- Köpeczi Béla 1983 *Műveltség és minőség. Kossuth, Budapest.*
- Körösi József 1993 Interjú Huszár Tiborral. 33 év a „valóság” rabságában. *Valóság*, 10–11:21-48., 1994. 1:13-38.
- A kultúra fogalmáról. Vélemények, viták.* 1980 (Szerk. Szerdahelyi István). Kossuth, Budapest.
- Lackó Miklós 1996 *Sziget és külvilág. Válogatott tanulmányok. MTA Történettudományi Intézete, Budapest.*
- Lányi András 1993 Szükség van-e kultúrpolitikára? Javaslat egy demokratikus kultúrpolitika alapelveire. *Kritika*, 5:22-23.
- Lányi Gusztáv 1995 A társadalmi önazonosságról, mítosz vagy realitás? *Magyar Filozófiai Szemle*, 3–4:1-78.
- Lányi Gusztáv 1985 Élettörténet és történelmi szociálpszichológia: a történelmi szociálpszichológia néhány metodológiai kérdése. *Magyar Pszichológiai Szemle*, (42) 1:21-28.
- Lidérces mennyország. A kultúra szerepe a változó világban.* (1997) [konferenciakötet 1995-ből]. (Szerk. Striker Sándor) Magyar Művelődési Intézet, Budapest.
- Lőrincz Judit 1986 *Távoli rokonok – közeli barátok. Finn-magyar összehasonlító olvasásszociológiai vizsgálat. Művelődéskutató Intézet, Budapest.*
- Lőrincz Judit 1981 *A megközelítés fokozatai. (Nádas Péter Családregejének hatásvizsgálata). Művelődéskutató Intézet, Budapest.*
- Lőrincz Judit 1980 *Gondolatok a munkásművelődésről. Művelődéskutató Intézet, Budapest.*
- A Lukács-vita 1949–1951. (Dokumentumok) I–II. (Bev., szerk. Ambrus János). Lukács Archívum, Budapest.*
- Márkus György 1992 *Kultúra és modernitás. Lukács Archívum – T-Twins Budapest.*
- Márkus György 1991 A kultúra fogalmáról, Révai Gábor beszélgetése. *Holmi*, 6:711-718.
- Népiek és urbánusok – egy mítosz vége? (Tanulmányok, interjúk, válaszok egy körkérdésre). *Századvég*, 2:9-33.
- Népszerű művek világképe 1. köt.* 1983 Krimielelmzések. (Szerk. B. Vörös Gizella). Budapest, Művelődéskutató Intézet, Budapest.
- Népszerű művek világképe 2. köt.* 1983 Lektürelemzések. (Szerk. B. Vörös Gizella). Budapest, Művelődéskutató Intézet, Budapest.
- Poszler György 1989 *Eszmék, eszmények, nosztalgikák. Magvető, Budapest.*
- Rácz József 1998 *Ifjúsági (szub)kultúrák, intézmények, devianciák. Válogatott tanulmányok. Scientia Humana, Budapest.*
- Radnóti Sándor 1992 „Most hirtelen téli mesék rémei kielevenednek”. Széchenyi Ágnes beszélgetése a populizmusról. *Kritika*, 6:6-10.
- Révész Sándor 1997 *Aczél és korunk. Sík, Budapest.*
- Ripp Zoltán esszé-sorozata a [hazai politika folyamatairól, benne az ideológiai és kulturális tendenciákról], *Mozgó Világ* 1997–2005.
- Rokeach, Milton 1969 The Role of Values in Public Research. *Public Opinion Quarterly*, (34) 4:547-559.
- Rubovszky Kálmán 1982 Volt egyszer egy regény. *Jelkép*, 4:40-48.
- Sági Mária 1981 *Esztétikum és személyiség. Akadémiai, Budapest.*
- Sági Mária – Vitányi Iván 2003 *Kreativitás és zene. I–II. Akadémiai, Budapest.*
- Sági Mária – Vitányi Iván – Bácskai Erika – Manchin Róbert 1972 *Ének-zenei iskolába jártak. Zeneműkiadó, Budapest.*

- Somlai Péter 1992 szerk. *Értékrend és társadalmi-kulturális változások*. ELTE Szociológiai Intézet, Budapest.
- Somlai Péter 1984 *Konfliktus és megértés*. Gondolat, Budapest.
- Somlai Péter 1983 Kölcsönös megértés intim kapcsolati rendszerben. *Pszichológia*, 3:339-354.
- Somlai Péter 1982 A családi stabilitás kapcsolati szemlélete. *Szociológia*, 4:503-520.
- Sükösd Mihály 1993, 1994 Folyóirat és történelem. *Valóság*, 1–2:99-106., *Mozgó Világ*, 1–2:55-68.
- Szerdahelyi István 1984 *Az esztétikai érték*. Gondolat, Budapest.
- Szerdahelyi István 1984 *Az irodalomelmélet műhelyei*. Szépirodalmi, Budapest.
- Szerdahelyi István 1983 A befogadás esztétikai vita. *Kritika*, 12:5-9.
- Szilágyi Ákos 1984 Műfaji politikai hierarchia alakulása a 70-es években. *Társ. Tud. Bulletin*, 2:5-19.
- Szilágyi Ákos 1984 Az irodalmi legendáról. *Kritika*, 2:5-9.
- Szilágyi Ákos 1984 *Nem vagyok kritikus*. Magvető, Budapest.
- Szilágyi Ákos 1983 Esztétikai érték és művészi formálás. *Társ. Tud. Bulletin* 1. sz.
- Tallár Ferenc 1988 *Kultúra és modernizáció*. Magvető, Budapest.
- Tallár Ferenc 1988 *Két tételben*. Magvető, Budapest.
- Tallár Ferenc 1984 *Utópiák igézetében*. Magvető, Budapest.
- Tibori Tímea 1984 *Mire való a zene? Összefoglaló a zenei befogadás vizsgálatáról*. Művelődéskutató Intézet, Budapest.
- Tibori Tímea 1983 *Előtanulmány a befogadás vizsgálatához. Összefoglaló az irodalmi vizsgálatról*. Művelődéskutató Intézet, Budapest.
- Tibori Tímea 1981 *Kutatási terv az esztétikai befogadás vizsgálatához*. Művelődéskutató Intézet, Budapest.
- Valuch Tibor 2001 *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris, Budapest.
- Veres András 1992 Az értéksematizmustól az értékluralitáshoz. In Somlai Péter szerk. *Értékrend és társadalmi-kulturális változások*. ELTE Szociológiai Intézet, Budapest.
- Veres András 1979 *Mű, érték, műérték*. Magvető, Budapest.
- Vitányi Iván 2014 *Esély és veszély. Népszabadság*, december 9.
- Vitányi Iván 2012 *A feudalizmus továbbélése a mai Magyarországon*. Noran Libro, Budapest.
- Vitányi Iván 2011 Nyugat és Kelet között – a gypűn. (A magyar társadalom helyzete), *Mozgó Világ*, 2. sz. Lásd még ugyanott Csepeli György, Gábor György, Kende Péter, Kolosi Tamás, Konok Tamás, Niedermüller Péter, Pikó András, Rádai Eszter írásait.
- Vitányi Iván 2006 *A magyar kultúra esélyei. Kultúra, életmód, társadalom*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest.
- Vitányi Iván 2005 *Kultúraelméleti és művelődésszociológiai írások*. Pécs, FEEK
- Vitányi Iván és mások 1997 Kultúrpolitikai stratégiák. Előadások, viták, cikkek. *Kultúra és Közösség*, 4. On-line: http://epa.oszk.hu/02900/02936/00015/pdf/EPA02936_kultura_es_kozosseg_2013_04_013-026.pdf
- Vitányi Iván 1997 *A magyar társadalom kulturális állapota. Az 1996-os országos vizsgálat zárójelentése*. Maecenas, Budapest.
- Vitányi Iván 1983 Értékek – értékváltás – értékzavarok a kulturális életben. *Kézirat*. (MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottságának megbízásából Szalai Sándor által szervezett „Értékbi-zottság” munkálatai keretében).
- Vitányi Iván 1983 *A társadalmi-gazdasági fejlődés kulturális dimenziója*. Művelődéskutató Intézet, Budapest.
- Vitányi Iván 1983 A művészetszociológia perspektívái. *Világosság*, 10:600-607.
- Vitányi Iván 1983 Helyzetrajz a kultúra magyarországi intézményrendszeréről. *Valóság*, 2:32-47.
- Vitányi Iván 1983 *Vitairat a mai magyar művelődésről*. Gondolat, Budapest.
- Vitányi Iván 1985 *Egyharmadosorszag. Tanulmányok*. Magvető, Budapest.
- Vitányi Iván – Sági Mária – Lipp Márta 1982 *A kultúra közvetítése a családban*. Művelődéskutató Intézet, Budapest.
- Vitányi Iván 1981 *Érték, művészi érték* (Művészet, társadalom, művészetpolitika. Szerk. és az összefoglalókat írta: Varga Imre). Táncsics, Budapest.
- Wessely Anna szerk. 1998 *A kultúra szociológiája*. Osiris – Láthatatlan Kollégium, Budapest.
- Zöldi László 1987 *Az ÉS vitái. Az Élet és Irodalom három évtizede*. Múzsák, Budapest.

Fotó: Kerti Borbála